

Overspel en concubinaat in Gent tijdens de zeventiende en achttiende eeuw.

Saskia De Schepper

Inleiding

Overspel en concubinaat werden in Gent tijdens de zeventiende en achttiende eeuw als ernstige misdrijven beschouwd.

Beide misdaden vormden een inbreuk op het sacrament van het huwelijk, een verbintenis tussen man en vrouw die in de historische context begrepen moet worden. *Overspel* is een inbreuk op het huwelijk, waarbij de nadruk ligt op de seksuele daad. Bij *concubinaat* wordt het accent eerder op het financiële en materiële gelegd. Men sprak van overspel als één van de partners binnen een huwelijk seksuele contacten had met een vreemde persoon. Concubinaat veronderstelde twee personen die samenwoonden en –sliepen, zonder getrouwd te zijn of te mogen huwen. In dit artikel geven we een status quaestionis van de hier gebruikte literatuur gegeven, gevolgd door een omschrijving van de bronnen en methodologie met betrekking tot dit artikel.

In drie stappen behandelen we specifiek de verschillende bronnen en instellingen die deze beide misdaden vervolgden. Achtereenvolgens beschouwen we de *officialiteit* of de kerkelijke rechtbank, de *schepenbank van de Keure* of de wereldlijke rechtbank en de *collocatiedossiers*. Telkens wordt een beschrijving van de werking van de instelling gegeven, alsook een overzicht van de misdaden van overspel en concubinaat en de bestraffing.

In het besluit volgt een algemeen overzicht van overspel en concubinaat in Gent tijdens de zeventiende en achttiende eeuw.

Bronnen en methodologie.

Voor de bronnen van de kerkelijke rechtbank werd gebruik gemaakt van het boek van Jozef De Brouwer.⁽¹⁾ Deze auteur verwerkte in zijn tweede boekdeel het gehele bronnenarsenaal van de Gentse officialiteit. Door zijn resultaten te toetsen aan het origineel stellen we vast dat De Brouwer alle mogelijke informatie verzameld heeft en bijgevolg een bruikbare bron is. Voor elke zaak maakte hij korte tekstjes

Het bronnenmateriaal die de schepenen van de Keure nalieten, omvatten de procesdossiers, bewaard in het stadsarchief van Gent (reeks 213), en geven inzicht in het verloop van de processen omtrent overspel en concubinaat.

Hetzelfde geldt voor de collocatiedossiers, eveneens bewaard in het stadsarchief van Gent (reeks 328). Dat alle mogelijke informatie bevat rond de overspeligen en de 'houders van een bijzit'.

Deze drie instellingen zijn fenomenen uit de Vroegmoderne periode. De officialiteit van Gent werd in 1561 opgericht bij de stichting van het Gentse Bisdom. De schepenbank van de Keure bestond reeds in de Middeleeuwen, maar werd ten tijde van keizer Karel V, met de *Concessio Carolina* in 1540, grondig gewijzigd. Het fenomeen van collocatie bestond eveneens al van in de Middeleeuwen, maar werd vanaf 1600 op een meer gespecialiseerde manier benaderd. Rond die tijd werden er speciale instellingen opgericht om mensen op verzoek op te sluiten.

Men kon zo op drie verschillende wijzen de misdadigers die schuldig waren aan overspel of concubinaat straffen. Elk van deze instellingen vervolgde op een eigen manier de misdadigers. De werking van de instellingen zal in het volgende punt verklaard worden.

De gevolgde bronanalyse is opgebouwd uit zes steekproeven van vijf à tien jaar: 1620-1626, 1650-1656, 1680-1686, 1715-1724, 1755-1764 en 1775-1784, waaruit via analyse en tellingen

zowel kwalitatieve als kwantitatieve conclusies konden worden getrokken.

Resultaten.

1 De werking van de instellingen.

1.1 De bevoegdheden

De bevoegdheden van de drie hierboven besproken instellingen lopen deels door elkaar. De officialiteit van Gent was verantwoordelijk voor zowel de lichte als de zware overtredingen van de kerkelijke wetgeving. Ze hadden het alleenrecht om geestelijken te vervolgen, maar mochten zich daarnaast ook uitspreken over misdrijven van leken. Overspel en concubinaat hoorden bij de *causae majores* of de zware strafrechtelijke overtredingen en burgerlijke zaken met een boete van meer dan vier ponden groots. De onderzochte misdrijven hoorden eveneens thuis onder de zogenaamde *forum mixtum*. Dit betekent dat de rechtszaken zowel voor de kerkelijke als voor de wereldlijke rechtbank verschenen.

De schepenbank van de Keure was als deel van de vorstelijke schepenbank van Gent de lokale rechtbank. Overspel en concubinaat werden ook hier vervolgd. Dit gebeurde in gesloten zittingen, *in camere*, of in openbare zittingen, *in vierscare*. Hun bevoegdheid gold voor de lage, de middelbare en de hoge justitie, wat erop neerkwam dat ze vonnissen van kleine boetes tot de doodstraf konden uitspreken. Overspel en concubinaat werden strafrechtelijk vervolgd en men kon bijgevolg niet in beroep gaan.

De collocatiedossiers in Gent werden ook aan de schepenen van de Keure voorgelegd. Collocatie betekent dat de overheid of familie en/of kennissen een verzoek indienden om een familielid of kennis die van het rechte pad was afgeweken te laten opsluiten. Op deze manier kon een gerechtelijke vervolging en het bijhorende publiek proces voorkomen worden. Opsluiting op verzoek kon voor iedereen. De schepenen van de Keure hadden geen specifieke bevoegdheid over een bepaalde groep van mensen.

1.2 De procedure.

De procedures van de drie instellingen zijn zeer gelijklopend. In het algemeen kwam het neer op een klacht of een verzoek uit de omgeving van de beklaagde of de overheid die een zaak inleidde. Daarna volgde de aanstelling van een aantal ambtenaren die via het leveren van bewijzen een onderzoek voerden. Deze bewijzen bestonden steeds uit verhoren van de beklaagde en uit getuigenissen en verklaringen van familieleden, kennissen en andere betrokkenen. Uit deze bewijzen werden conclusies getrokken en werd een straf bepaald. Deze werd hierna uitgevoerd, waarmee de zaak werd afgesloten.

Bij de officialiteit werd een zaak door een *actor* aanhangig gemaakt bij een procurator. Deze *procurator* verzamelde bewijzen tegen de beschuldigde. De beklaagde werd ondertussen al gedaagd om voor het consistorie te verschijnen. Hij kon ook een beroep doen op een procurator om zijn zaak te verdedigen. Alle gegevens werden daarna gebundeld en overgemaakt aan de officiaal. Deze beoordeelde de bewijzen op hun bewijskracht en deed uiteindelijk een uitspraak. Alles wat nog volgde was de uitvoering van de straf.

Ook bij de schepenbank van de Keure was er een soortgelijke procedure. Hier werd de zaak eveneens opgestart door middel van een klacht of een gerucht over een misdrijf. De baljuw als openbare aanklager verzorgde de arrestatie van de beklaagde en zocht naar bewijzen om hem of haar te veroordelen. De beklaagde kon op zijn beurt een beroep doen op een advocaat. Deze zorgde voor de tegenbewijzen. Wanneer alle gegevens verzameld waren, deed de rechter een uitspraak waarna een strafuitvoering volgde.

Een collocatiedossier werd ook opgestart aan de hand van een schriftelijk verzoek door de familie of kennissen of de overheid. Indien nodig kon men de beklaagde dan reeds in voorarrest nemen. Hierop werden twee commissarissen aangesteld die de accurateid van de beschuldigingen moesten nagaan door met de beklaagde zelf en zijn omgeving te praten. Aansluitend werd

bepaald of een opsluiting noodzakelijk was, voor welke duur en op welke locatie.

1.3 De documenten.

Hierin bestaat er weinig verschil tussen de verschillende instellingen. Bij de officialiteit is het aantal en de aard van de bewaarde documenten mij onbekend. In de bron voor de officialiteit Gent, het tweede boekdeel van Jozef De Brouwer, stond enkel een korte omschrijving van het misdrijf en de straf van de beklaagden. (2) Maar uit de procedure kon afgeleid worden dat er sprake was van dagingen, verhoren, getuigenissen, verklaringen en vonnissen. Aangezien alle bewijzen schriftelijk gebeurden, zullen heel wat documenten opgesteld zijn.

Voor mijn onderzoek naar de schepenbank van de Keure werden de originele procesdossiers bestudeerd. Hieruit kon ik zonder problemen de variatie in documenten opmerken. Er is hier sprake van verhoren, getuigenissen, verklaringen, dagvaardingen, brieven, portretten enzovoort.

Ook bij de collocatiedossiers, die ik in hun originele vorm heb bekeken, vallen verschillende akten op. In de onderzochte dossiers kon ik reeds verzoeken met betrekking tot collocaties en slakingen onderscheiden. Daarnaast waren er ook verhoren en getuigenissen.

De drie instellingen die in het artikel aan bod komen kenden dus een pluraliteit aan documenten. Alles werd immers schriftelijk geregeld. Zowel de start van een zaak, het proces zelf als het einde met de uitspraak en de straf werden op schrift gesteld.

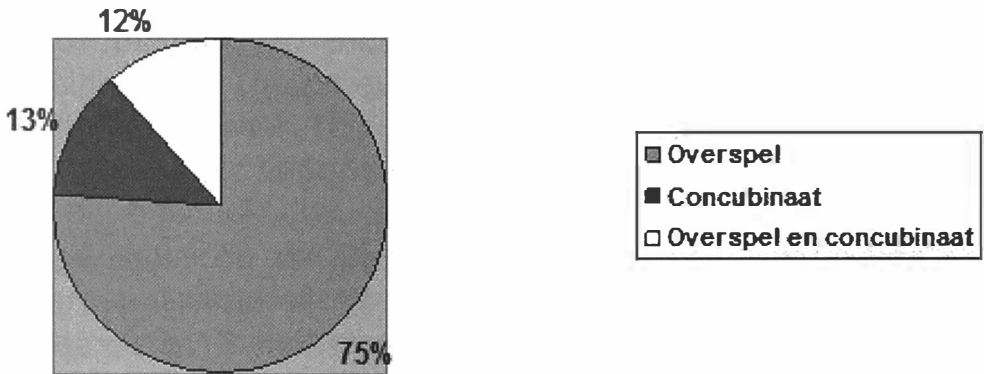
2 Overzicht van de misdaden van overspel en concubinaat.

2.1 De misdrijven.

De misdrijven kunnen in drie grote categorieën ingedeeld worden, namelijk overspel, concubinaat en beide samen. Hierna zal ik afzonderlijk de verschillende misdrijven met hun subcategorieën

bespreken. Het cirkeldiagram geeft de kwantiteit van elk delict goed weer.

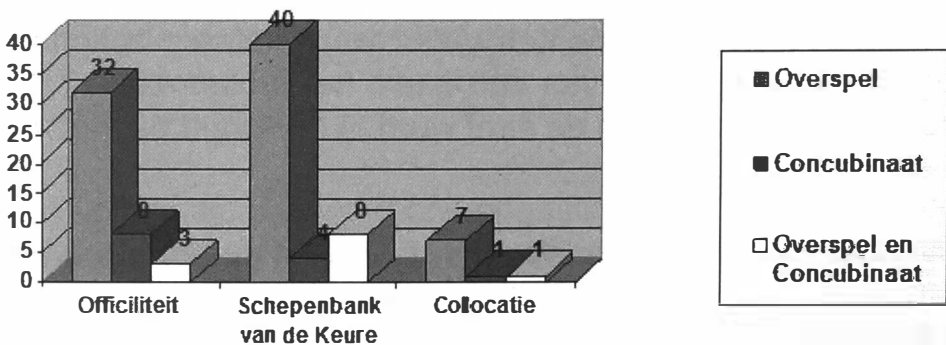
Uit het cirkeldiagram blijkt dat overspel veel vaker voorkomt dan concubinaat of de beide misdrijven samen. Ook wanneer de cijfers per brontype bekeken worden, komen gelijkaardige waarden naar boven.

Overzicht van de misdaden van overspel en concubinaat

In alle onderzochte bronnen valt de suprematie van overspel duidelijk op; dit misdrijf kwam beduidend vaker voor dan concubinaat of een combinatie van beide misdrijven.

94

Overzicht van de misdaden van overspel en concubinaat per instelling

2.1.1 Overspel.

Dit is het meest voorkomende misdrijf in dit onderzoek met 75% van alle zaken. Dit delict viel ook het meest op en was het gemakkelijkst te bewijzen. Wanneer een getrouwde man of vrouw een buitenechtelijke relatie had, was er sprake van overspel. Het was simpel te bewijzen of een persoon al dan niet getrouwd was door middel van de parochieregisters. Een huwelijk was tevens een openbare verbintenis tussen een man en een vrouw voltrokken voor een pastoor en getuigen. Men kon dus ook via ondervraging van de pastoor, familie en kennissen nagaan of de persoon al dan niet gehuwd was. Wanneer men dan met een buitenechtelijke partner betraapt werd, was het duidelijk een zaak van overspel.

Binnen het fenomeen overspel zijn er een aantal soorten of subcategorieën te onderscheiden. Allereerst is er het overspel door de vrouw. Dit betekent dat de beklaagde een getrouwde vrouw was die er een buitenechtelijke partner of partners op nahield. Bij de kerkelijke rechtbank zijn hier slechts vier voorbeelden van. Terwijl bij de schepenbank van de Keure overspel door de vrouw veel vaker, namelijk zeventien maal, voorkomt. In de collocatiedossiers worden twee vrouwelijke beklaagden beschuldigd van overspel. Ten tweede is er dan vanzelfsprekend overspel door de man. Dit komt in veel grotere mate voor bij de officialiteit dan overspel door de vrouw, drieëntwintig ten opzichte van vier. De schepenbank van de Keure vervolgde echter maar vier mannen voor deze misdaad. Bij collocatie komen er een gelijk aantal van twee mannelijke overspeligen voor.

Verder zijn er ook nog enkele andere subcategorieën waaronder overspel door de man en de vrouw. Aangezien bij de officialiteit beide personen uit de buitenechtelijke relatie vervolgd werden, valt na te gaan of beide getrouwd waren. Dit komt maar één keer voor in deze studie van de Gentse officialiteit. Ook overspelige incest behoort tot een aparte rubriek. Dit komt erop neer dat de buitenechtelijke partners een bloed- of aanverwantschap hadden. Zulke relaties waren eveneens bij wet verboden en zeker wanneer er dan nog eens overspel bijkwam. Er zijn daarnaast ook minnaars en minnaressen van overspel. Zij zijn

zowel bij de procesdossiers van de schepenbank van de Keure als bij de collocatiedossiers terug te vinden. Vooral minnaressen van overspel komen vaak voor. Zij werden sneller betrappt omdat zij zwanger konden worden en omdat de mannelijke minnaars hun relatie misschien beter geheim konden houden.

2.1.2. Concubinaat.

Bij concubinaat maken we geen gebruik van subcategorieën. Dit misdrijf wordt in dertien procent van alle zaken behandeld. In tegenstelling tot overspel kwam dit dus veel minder voor. De lage representatie van dit delict is te linken aan de bewijslast. Personen schuldig bevonden aan concubinaat zijn ongehuwd, maar doen zich voor als getrouwde lieden omdat ze niet mochten huwen of nog niet gehuwd waren. Wanneer men ze wou beschuldigen moest men dus net bewijzen dat ze niet gehuwd waren en dat was moeilijk. Het leek alsof er niks mis was, want er was de schijn van een huwelijk. Dit werd dan ook wel eens de voortzetting van de clandestiene huwelijken genoemd, die vanaf het concilie van Trente niet langer geldig waren.

Bij de Gentse officialiteit vinden we acht zaken van concubinaat, terwijl de schepenbank van de Keure slechts de helft van dit aantal behandelde. In de collocatiedossiers wordt één persoon beschuldigd van dit delict. Meestal trok het koppel naar een andere plaats dan waar hun familie woonde. In deze vreemde omgeving konden ze zich ongestoord voordoen als gehuwd koppel. Concubinaat kwam ook vaak voor bij weduwen en weduwnaars. Na de dood van hun partner hadden weduwen om financiële redenen en weduwnaars voor de verzorging van hun kinderen en het huishouden nood aan een nieuwe partner. Een tweede huwelijk werd echter niet steeds voltrokken, men ging gewoon in concubinaat samenleven.

2.1.3 Overspel en concubinaat.

Een laatste misdrijf was een combinatie van overspel en concubinaat. Dit laatste delict houdt in dat een getrouwd persoon overspel pleegt op zijn wettelijke partner en daarenboven samenwoont en -slaapt met zijn buitenechtelijke partner. In twaalf procent van de onderzochte gevallen is er sprake van

deze misdaad. Om deze relatie mogelijk te maken verlaat de getrouwde persoon meestal zijn wettelijke huwelijkspartner om in een vreemde omgeving samen te gaan wonen met een andere. Doordat dit misdrijf zich dus vaak voordeed in een voor de beschuldigen onbekende omgeving, was het ook moeilijk om na te gaan of er een misdaad gepleegd werd.

In de Gentse officialiteit zijn drie zaken bekend die handelen over de combinatie van overspel en concubinaat. De schepensbank van de Keure telt acht zaken, terwijl in de collocatiedossiers maar één kwestie voorkomt. Net als concubinaat kwam deze combinatie van beide dus veel minder vaak voor dan overspel alleen.

2.2 De beklagden.

De informatie die gepuurd kon worden uit de brontypes verschilde per type. De bronnen van de kerkelijke rechtbank gaven de minste informatie. Dit kwam vooral omdat de Brouwer een rechtzaak samenvatte in enkele zinnen. (3) Hierdoor was ook de analyse ervan beknopter. De procesdossiers van de schepensbank van de Keure en de collocatiedossiers bevatten wel veel gegevens. Vanuit de verschillende documenten krijgen we zicht op onder andere het geslacht, de leeftijd, de plaats van afkomst, het beroep en de ouders van de beklagden. Al deze data vormen een mooi profiel van de misdadigers van overspel en concubinaat.

2.2.1 Het geslacht van de beklagden.

De bronnen duiden op verschillen in kwantiteit met betrekking tot het geslacht. Bij de kerkelijke rechtbank overheersen de mannelijke beschuldigen duidelijk de vrouwelijke. We zouden hieruit kunnen afleiden dat er meer mannen dan vrouwen schuldig werden bevonden aan overspel of concubinaat. Maar uit de andere twee brontypes blijkt net het tegenovergestelde. Zowel bij de procesdossiers van de schepensbank van de Keure als bij de collocatiedossiers zijn er meer vrouwen dan mannen die als beklagde opduiken. De man had eigenlijk meer opportuniteit om andere mensen te ontmoeten. Zij werden immers geïdentificeerd aan de publieke sfeer. Zowel voor hun werk als voor hun ontspanning gingen zij vaak buitenshuis.

Vrouwen werden meer in de private sfeer van het huishouden geplaatst en konden bijgevolg minder in contact komen met andere mannen. Ook zouden zij zich meer gehouden hebben aan de christelijke normen zoals huwelijkstrouw. Dit verklaart de gegevens uit de Gentse officialiteit, maar niet die van de schepenbank en de collocatiedossiers. De meerderheid aan vrouwen in collocatiedossiers kan verklaard worden door het feit dat het verzoek door familie en vrienden werd ingediend. Die zullen zich sneller zorgen gemaakt hebben om de vrouwelijke, 'zwakkere' sekse dan om de mannen die op hun eigen benen konden staan. Ook was het gevaar bij overspel en concubinaat door vrouwen groter. Zij konden immers zwanger worden en bijgevolg bastaarden baren. Deze onwettige kinderen konden dan het geld opeisen van een persoon die niet eens hun vader was. Ook zouden vrouwen zich sneller schuldig gemaakt hebben aan misdrijven zoals seksuele delicten en politieovertredingen, terwijl mannen meer aan gewelddelicten deden. Dit laatste stelt Anne-Marie Roets in haar artikel over vrouwen en criminaliteit. (4) Griet De Vriendt constateert dan weer dat vrouwen veel minder aan overspel deden dan mannen. (5) De discussie kan nog lang aanslepen aangezien historici enkel kunnen analyseren wat zij aantreffen in de bronnen.

2.2.2 De leeftijd van de beklaagden.

De leeftijden van de beklaagden lopen ver uiteen. Bij de kerkelijke rechtbank zijn er slechts drie leeftijden bekend. Het kreeg om die reden ook geen aparte paragraaf in dit deel. Er zijn twee mannen van respectievelijk 53 en 63 jaar oud en één meisje van 18 jaar. De leeftijden lopen dus van zeer jong tot oud. Ook bij de schepenbank van Keure is er een grote variëteit in leeftijden. De jongste beklaagde was zestien jaar, terwijl de oudste een leeftijd van vierenvijftig had. De meeste beschuldigten waren echter tussen de twintig en de vijfendertig jaar oud. Ook bij de collocatiedossiers is dit het geval. Slechts van twee personen is de leeftijd bekend en beiden zijn drieëntwintig jaar oud. Met betrekking tot de leeftijd van de beklaagden kan dus besloten worden dat overspel en concubinaat bij alle leeftijden voorkwamen, maar vooral in de leeftijdscategorie tussen twintig en vijfendertig.

2.2.3 De plaats van afkomst van de beklaagden.

Niet enkel Gentenaars werden door deze Gentse instellingen vervolgd. Er kwam ook een aantal vreemdelingen voor in de dossiers. Bij de kerkelijke rechtbank is dit vanzelfsprekend omdat haar ressort een gebied veel groter dan Gent behelsde; de mensen uit dit gebied konden allemaal voor de Gentse officialiteit verschijnen. De twee twijfelgevallen zijn waarschijnlijk afkomstig uit het Noorden van Nederland en hadden op een bepaalde manier een band met Gent. Ook bij de schepenbank van de Keure kwamen een aantal personen uit regio's buiten Gent voor. Deze vreemdelingen kwamen vaak uit het huidige Oost- en West-Vlaanderen, maar ook uit Henegouwen, Brabant en het buitenland. Met het buitenland wordt het zuiden van Nederland, Middelburg en Hulst bedoeld, alsook de Noord-Franse steden Valenciennes en St.-Omer. Opvallend is dat vrouwen vaak van verder afgelegen steden en gemeenten afkomstig waren dan mannen. De grotere mobiliteit van de vrouwelijke beklaagden kan verklaard worden door de sterke controle van familie en vrienden. Om overspel en concubinaat te plegen moesten ze aan deze controle ontkomen. Ook gingen vrouwen vaker buitenshuis werken, bijvoorbeeld in de stad als dienstmeid of textielarbeidster. Bij de collocatiedossiers kwamen alle beklaagden uit Gent of uit het gebied net ten Noorden van Gent, met name Sas van Gent en Kruispolder.

2.2.4 Het beroep van de beklaagden.

Het beroep van de beklaagden is niet in alle bronnen terug te vinden. In de bronnen van de Gentse officialiteit kan slechts een sporadische verwijzing naar de stiel van de beklaagde bespeurd worden. Er zijn gegevens over zes dienstmeiden, een soldaat en een landbouwer. Bij de schepenen van de Keure werd er in meer dan de helft van de zaken melding gemaakt van het metier van de beklaagde. Hier vallen allereerst de ambachten in de textielnijverheid op; Gent was immers een belangrijke textielregio. Verkopers kwamen ook geregeld in de bronnen voor. Door hun directe contact met klanten en de mogelijke winkelhulp waren zij tevens een doelgroep waar overspel en concubinaat kon voorkomen. De militairen kwamen reeds bij de officialiteit aan bod, maar ook hier zijn ze vertegenwoordigd. Dit was een

mobiele groep die vaak gedurende lange tijd ver van huis verbleef. Gescheiden van hun echtgenote werden zij verleid tot seksuele misdrijven. Ook de dienstmeiden komen in de twee bronnen voor. Deze groep werd vaak door hun werkgever seksueel uitgebuit, maar ook een vrijwillige relatie was mogelijk. Ten slotte is er een advocaat. Die levert het bewijs dat ook de hogere klasse veroordeeld werd voor een rechtbank op beschuldiging van overspel of concubinaat. Het is vanzelfsprekend dat deze delicten bij alle beroepsklassen voorkwamen, toch zijn de beklagden die ik vond voornamelijk uit de lage of middenklasse afkomstig. De bronnen van de Gentse collocatiedossiers brengen geen beroepen aan het licht, maar wel een beklagde van adellijke geboorte. Hij werd op het verzoek van zijn familie opgesloten in het klooster van de Alexianen, een typische adellijke locatie. Ook bij Lawrence Stone wordt er een onderscheid gemaakt tussen de '*gentlemanly sexual behaviour*' en de '*plebeian sexual behaviour*'. (6)

2.3 De supplianten, getuigen en andere betrokkenen.

Om overspel en concubinaat aan te tonen moest men bewijzen vinden om de beschuldigingen te staven. Deze bewijzen kwamen uit de getuigenissen en verklaringen van personen uit de omgeving van de beklagde. De omgeving van de beschuldigde was dan ook van uiterst belang voor het onderzoek van de instellingen.

100 Alweer maakte De Brouwer bijna geen vermelding van getuigen. (7) Slechts twee personen duiken op: zowel de moeder als de verloofde van een beklagde werden met een boete bestraft omdat ze toelieten dat hun geliefde een seksueel delict beging. Verder is er bijna steeds melding van de buitenechtelijke partner. Deze laatste werd eveneens veroordeeld door de officialiteit. Geregeld duiken er aanwijzingen op in verband met bastaardkinderen. Het voorkomen van een onwettig kind was één van de beste bewijzen die men kon vinden om overspel of concubinaat aan te tonen. In de helft van de dossiers van de Gentse officialiteit is er sprake van bastaarden.

Bij de schepenbank van de Keure duiken er verschillende getuigen en andere betrokkenen op. Allereerst zijn er de

minnaars en minnaressen van de beklagden. Zij vormen de grootse groep en zijn natuurlijk getuigen van het eerste uur: zonder hen was er geen misdaad. De logieshouders waarbij de beklagden hun rendez-vous hielden waren ook belangrijke betrokkenen. Buitenechtelijke relaties werden immers ook vaak buitenshuis gevoerd. Zo probeerden de misdadigers de feiten te verbergen voor hun directe omgeving. Die locaties waren vaak de huizen van kennissen of anderen die kamers verhuurden, maar eveneens bordelen speelden een belangrijke rol. Familie en kennissen zijn veelvoorkomende getuigen. Zij waren op de hoogte van de burgerlijke staat van de beklagde en oordeelden wanneer een geliefde van het rechte pad afweek. Door hun dagdagelijkse contact met de beschuldigde waren zij het best op de hoogte van hun reilen en zeilen. Zo zien we dat werkgevers om die reden werden verhoord. Vroedvrouwen komen enkele keren voor. Zij hadden de plicht om bij elke geboorte navraag te doen naar de vader van het kind. Wanneer de echtgenoot niet vernoemd was of er geen echtgenoot was, was er duidelijk sprake van overspel en concubinaat. De bastaardkinderen zijn ook hier een ultiem bewijs van een buitenechtelijke relatie.

Bij de collocatiedossiers maak ik onderscheid tussen supplianten en getuigen. Supplianten zijn de personen die een verzoek ter opsluiting indienen bij de schepenen van de Keure. Zij bestaan vooral uit familie en kennissen. Wat nog meer opvalt is het overwicht aan mannelijke supplianten. Slechts een twintig procent van alle supplianten zijn vrouwen. Hieruit blijkt de achtergestelde positie van de vrouw ten opzichte van de man. Onder getuigen verstaan we de personen die door hun verklaring bijdragen tot de bewijslast van de beschuldigde. Ook hier komt familie aan bod, maar voornamelijk de pastoor speelt hierin een belangrijke rol. Als herder van zijn volk moest hij immers over hen waken.

3 De bestraffing.

3.1 De aard van de bestraffing.

Er staan verschillende soorten straffen op overspel en concubinaat. In de bronnen van de kerkelijke rechtbank

kwamen er zes categorieën voor. De eerste zijn de lijf- en schandestrafpen. Deze konden nog verder onderverdeeld worden in geseling, verbanning en gevangenisstraf. Ten tweede zijn er de vernederende straffen, die door een combinatie van straffen verscheidene zwaarteniveaus kenden. De lichtste straf was publiek vergiffenis vragen aan de pastoor en/of enkele getuigen. Dat kon verzwaard worden door het moeten aannemen van een vernederende houding, bijvoorbeeld door geknield of, speciaal voor de mannen, blootshoofds en geknield te gaan zitten. Het meest vernederend was wanneer men daarenboven bespottelijke kledij moest dragen, zoals een wit hemd. Een derde soort zijn de geestelijke of canonieke straffen. Ze houden in dat de beklaagde op bedevaart moest, een kaars moest offeren in de kerk, te biecht en te communie gaan, de hoogmis en het sermoen bijwonen of bepaalde gebeden bidden, zoals de boetepsalmen, een rozenhoedje, Onze Vaders, Weesgegroeitjes of de litanie van O.L.Vrouw. Bijkomend legde de rechtbank boetes op. Enerzijds waren er de geldboetes en de proceskosten, anderzijds kon men ook een boete in natura als straf krijgen. Dit laatste hield in dat de beklaagde twee zakken graan tot brood moest laten verwerken en dat brood laten uitdelen onder de armen van de parochie. Men kon ook strafvermindering bekomen. Na een genadeverzoek kon de straf gemilderd of zelfs helemaal kwijtgescholden worden. Tenslotte waren er nog zaken waarbij nog geen straf bekend was. Dit was zo omdat het onderzoek nog gaande was of in geval van een scheiding waarbij de uitspraak van de scheiding de "straf" was.

De schepenbank van de Keure kende ook een variëteit aan straffen. In de onderzochte procesdossiers kwamen voorbeelden van geseling voor, maar ook van verbanning en publieke tentoonstelling. De majoriteit van de straffen zijn echter gevangenisstraffen. Een gevangenisstraf begon als een voorarrest in de stadsgevangenis nabij de rechtbank. Na een uitspraak werd de beklaagde overgeplaatst naar de eigenlijke locatie van opsluiting: het tuchthuis, de stadsgevangnissen of het provinciaal correctiehuis. Soms werd vermelding gemaakt van een vroegere opsluiting. Ook instellingen uit andere steden, zoals Brugge en Calais en de kerkers van de Gentse officialiteit

deden hiervoor dienst. Tevens is er informatie over de termijn en de kosten van de opsluiting. De termijn kon gaan van één dag tot zes jaar. De beklagde, de stad of een suppliant konden belast worden met de kosten van de opsluiting en het proces.

Collocatie is reeds gelijk aan opsluiting, zoals is gebleken uit de definitie. De "straf" die volgde op een collocatieverzoek is bijgevolg steeds een gevangenisstraf. Wanneer men dacht dat de beklagde een gevaar voor zichzelf of zijn omgeving was, werden ze tijdens het onderzoek reeds in voorlopige hechtenis genomen. In Gent waren er vier mogelijke plaatsen die voor deze functie werden gebruikt, namelijk de stadsgevangenis, het stedelijk tuchthuis, het klooster van de Alexianen en het weeshuis. Behalve het laatste kwamen de drie andere locaties voor in dit onderzoek. De eigenlijke opsluiting vond plaats in het stedelijk tuchthuis, het klooster van de Alexianen en het provinciaal correctiehuis. In vele gevallen kwam de plaats van het voorarrest overeen met de eigenlijke plaats van opsluiting. Een derde van de beklagden was overigens niet aan zijn proefstuk toe. Dit gebeurde vooral op andere plaatsen dan hun huidige straf. De Amigo was de enige Gentse instelling in het lijstje. Verder waren er nog het tuchthuis van Brugge, het klooster van Froidmont, Sas van Gent en het zedehuis van Ieper. De termijn van de opsluiting was vaak bij provisie bepaald, wat wil zeggen dat de beklagde voor onbepaalde tijd werd opgesloten. Daarnaast waren er straffen waarvan de duur kon oplopen van tweeënhalf tot vijftien jaar. Wanneer de drager van de kosten bekend was, kan men het onderscheid maken tussen de stad en de suppliant. In de meeste gevallen was het de suppliant die hiervoor in aanmerking kwam. Het was de suppliant die een verzoek indiende en zodoende ook de gevolgen van zijn verzoek diende te dragen. De stad sprong bij wanneer de beklagde te arm was om de kosten te dragen.

3.2 Het doel van de bestraffing.

Zoals in het werk van De Brouwer te lezen valt, alsook in vele andere handboeken over strafrecht, waren er vier doelstellingen voor de strafbepaling. (8)Allereerst wilde men dat de beschuldigde zijn leven beterde. Dit was zowel bij de kerkelijke rechtbank, de

wereldlijke rechtbank als bij collocatie het geval. Voor al deze instellingen wordt er melding gemaakt van vrijlating op belofte van beterschap. Het recidivisme bewijst echter dat dit niet altijd lukte. De straffen waren dan ook eerder mild te noemen. Wanneer men herviel in zijn oude slechte gewoonte kon men een zwaardere straf verwachten, maar toch bleef de nadruk liggen op het aantonen van fouten.

Een tweede doelstelling was het wegnemen van de ergernis. Door een opsluiting kon men niet langer de buitenechtelijke partner zien. Ook een verbanning had hetzelfde effect. Op deze manier hoopte de wettelijke macht de beklaagde ervan te weerhouden de wetten te overtreden.

Straffen dienden ook ter afschrikking en als waarschuwing voor zowel de beklaagde als de maatschappij. Delijf- en schandestrafpen en de vernederende straffen zijn hier perfecte voorbeelden van. Door de veroordeelde exemplarisch tentoon te stellen en de straf openbaar uit te voeren voor de gehele gemeenschap hoopten de verschillende instellingen een boodschap mee te geven aan hun publiek. Op deze manier toonden ze wat er gebeurde wanneer men van het rechte pad afweek.

De vierde en laatste doelstelling was het beschermen van de gemeenschap. Door de criminelen van de straat te halen en ze op te sluiten of te verbannen werd het een veiligere omgeving voor de rest van de bevolking. De supplianten uit de collocatiedossiers dienden hun verzoek om eenzelfde reden in. Niet alleen beschermden ze op deze manier de beklaagde ervan verdere delicten te begaan, maar ook de omgeving werd hierdoor beschermd. Daarenboven was het ook een manier om hun eigen reputatie voor schade en schande te behoeden.

3.3 De evolutie in de bestraffing.

Er is een duidelijke evolutie te bemerken in de bestraffing. De typisch Middeleeuws aandoende straffen zoals lijfstraffen en vernederende straffen blijven in de zeventiende eeuw nog voorkomen. Maar ook de achttiende eeuw kende nog een ruime

variatie in dit soort straffen. Wel werden deze straffen milder en verdwenen ze langzamerhand uit het beeld. Bij de kerkelijke rechtbank is het opmerkelijk dat er in de achttiende eeuw veel meer straffen bijkwamen, waarvan nog geen sporen te bekennen vielen in de zeventiende-eeuwse zaken die hier werden onderzocht. Zo waren er de canonieke straffen, de geseling, gevangenisstraffen maar ook boetes in natura deden hun opmars. De belangrijkste was echter de gevangenisstraf. Dit was een typische achttiende-eeuwse straf. Voor die periode werd een opsluiting vooral gebruikt voor een zeer korte termijn of tijdens het onderzoek van een gerechtelijke instelling. In de achttiende eeuw begon men met de uitbouw van het gevangeniswezen. Speciale instellingen werden gebouwd die toestonden de veroordeelden voor een langere termijn op te sluiten.

Ook in de collocatiedossiers is er een evolutie in de bestraffing te herkennen. Terwijl in het begin van de zeventiende eeuw alle gecolloqueerden op eenzelfde plaats werden opgesloten, worden in de volgende eeuw meer en meer gespecialiseerde opvangtehuizen opgericht. In Amsterdam zijn er de verbeterhuizen, voor de hogere klasse. (9) Maar ook in Gent is er enige specialisatie merkbaar. Het stedelijk tuchthuis werd bijvoorbeeld vanaf 1775 omgevormd tot een zuiver krankzinnigengesticht. In 1781 is de transformatie compleet. Dit heeft gevolgen voor het onderzoek: in de laatste periode van deze studie, 1775-1784, valt het op dat het belang van het stedelijk tuchthuis verminderde ten voordele van het provinciaal correctiehuis. Deze laatste werd in 1773 geopend om de gecolloqueerden op te vangen. Ook bij de duur van de collocatie is er een evolutie te herkennen. Na 1770 werd deze termijn langer dan in de periode ervoor. (10) Er kwamen zelfs extreme straffen voor van tien jaar en langer.

Besluit.

In dit artikel is geprobeerd een beeld te schetsen van overspel en concubinaat in Gent tijdens de zeventiende en achttiende eeuw. Uit de vele bronnen die toegang verlenen om deze misdaden te onderzoeken, is gekozen voor de bronnen van de Gentse

officialiteit, de procesdossiers van de schepenbank van de Keure van Gent en de Gentse collocatiedossiers. Door de keuze van deze bronnen werden enkel de vervolgte misdaad aan de hand van welbepaalde steekproeven onderzocht.

Deze studie geeft een visie op deze fenomenen in het verleden. Door middel van een analyse van de bronnen krijgt men informatie over de werking van de instellingen die deze misdrijven vervolgden. Maar bovenal kwamen de beklaagden op de voorgrond. Zo werd duidelijk dat overspel en concubinaat bij beide geslachten, op alle leeftijden en in elke klasse voorkwamen. Het belang van hun omgeving is hier duidelijk aan te tonen. Niet enkel reageerde die op de misdrijven van de beklaagden, ze was de belangrijkste factor in het bewijzen van de delicten. Wat de bestraffing van overspel en concubinaat betreft, kwamen de meest uiteenlopende straffen aan bod maar het gaf ook een inzicht in de doelstelling en de evolutie ervan.

Noten

- 1 De Brouwer, J. (1972), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. Tielt, Veys; 2 dln.
- 2 De Brouwer, J. (1972), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. Tielt, Veys; 2 dln.
- 3 De Brouwer, J. (1972), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. Tielt, Veys; 2 dln.
- 4 Roets, A.M. (1982), Vrouwen en criminaliteit : Gent in de achttiende eeuw. In: Tijdschrift voor geschiedenis 95; pp. 363-378.
- 5 De Vriendt, G. (2003), *Overspel in de Zuidelijke Nederlanden van de 16^e tot de 18^e eeuw*. Leuven (onuitgegeven licentiaatverhandeling KU Leuven), s.p. (promotor: Vanhemelryck).
- 6 Stone, L. (1990), *The family, sex and marriage in England (1500-1800)*. Harmondsworth, Penquin Book; s.p.
- 7 De Brouwer, J. (1972), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. Tielt, Veys; 2 dln.

- 8 De Brouwer, J. (1972), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. Tielt, Veys; 2 dln.
- 9 Spierenburg, P. (1981), *Opsluiting op verzoek*. In: Spiegel Historiaeel 9; p. 460-461.
- 10 Van Waeijenberge, F. (1994), *Collocatie te Gent, 1750-1779*. Gent (onuitgegeven licentiaatverhandeling Universiteit Gent), p. 106-107. (promotor: H. Soly).

Bronnenoverzicht.

Uitgegeven bronnen.

De Brouwer, J. (1972), *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. Tielt, Veys; 2 dln.

Onuitgegeven bronnen.

S.A.G., reeks 213, procesdossiers van de schepenen van de Keure: Nr. 197A (1755); Nr. 197B (1755); Nr. 198A (1757); Nr. 198B (1756); Nr. 199 (1759); Nr. 201 (1761); Nr. 203 (1762); Nr. 207 (1763); Nr. 209 (1764); Nr. 210 (1764); Nr. 211 (1764); Nr. 251 (1775); Nr. 252 (1775); Nr. 253 (1775); Nr. 254 (1776); Nr. 258 (1776); Nr. 259 (1777); Nr. 260 (1777); Nr. 263 (1777); Nr. 264 (1778); Nr. 271 (1779); Nr. 272 (1779); Nr. 277 (1780); Nr. 278 (1780); Nr. 281 (1781); Nr. 282 (1781); Nr. 286 (1782); Nr. 294A (1784); Nr. 195A (1784).

S.A.G., reeks 328, collocatiedossiers: Nr. 1 (1585-1730); Nr. 3 (1753-1760); Nr. 4A (1761-1768); Nr. 9 (1775); Nr. 12 (1782-1783);